

Славица Кларих

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПОСЛИЈЕРАТНЕ ОБНОВЕ И ИЗГРАДЊЕ ПОРУШЕНИХ НАСЕЉА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

»... Желим, другови, да сви убудуће знате да пред нама у Југославији стоје велики задаци, нарочито у области градитељства, и да те задатке морамо извршити. Обнова је један од најважнијих сектора, и тај сектор ви морате савладати. Уколико има недостатака, треба настојати да се они уклоне. Треба да знате, да ми морамо дати кров не хиљадама него милионима наших људи и да од тога велики дио терета пада на нас...«

Јосип Броз Тито¹⁾

Подизање порушених, попаљених и разорених сеоских и градских насеља било је приоритетни циљ послијератне обнове и изградње у читавој земљи. Замишљена као масовни, народни задатак, обнова је покренула и организационо објединила мноштво разнородних фактора усмјерених ка јединственом циљу — што прије избрисати посљедице ратних разарања и у рату пострадалим масама створити услове за нормалан живот и рад. Иза великог и сложеног неимарског напора, уз импозантан број подигнутих објеката остао је и писани траг — архивска грађа и новински извјештаји — незаобилазан у будућим проучавањима овог периода.

Архивски фондови²⁾ грађевинске дјелатности из првих послијератних година представљају значајан извор проучавања савремене историје. Сва грађа ових фондова садржи бројне податке о обнови и изградњи саобраћајница, мостова, школа, дјечијих домова, домова

1. Јосип Броз Тито, *Говори и чланци — Посјета руководиоца министарства грађевина, НАПРИЈЕД*, Загреб, књига II, 1959, стр. 138—139.
2. Архив Босне и Херцеговине (АБиХ), Министарство грађевина НР БиХ 1945—1951. (МИГРАБиХ) (у чијем саставу је дјеловао Одбор за грађевинску обнову БиХ 1945—1946) и Управа техничких база (Инспекција техничких база) 1946—1948; Сређена и обрађена архивска грађа наведених фондова смјештена је у 300 кутија.

културе, болница, љечилишта и одмаралишта, као и податке о изградњи првих народних фабрика и хидроцентрали у Републици.

У вези са закључцима Савјета министара привреде Народне владе Босне и Херцеговине за што ефикаснији рад на обнови насеља, а нарочито за потребе репатријације избјеглица и колонизацију напуштених насеља, у центрима порушених региона су образовани посебни оперативни органи грађевинске службе — ТЕХНИЧКЕ БАЗЕ.³⁾ Територијална надлежност техничке базе се одређивала 1946. године према степену порушености насеља, саобраћајним и грађевинским могућностима, а обухватала је један или више срезова. Задатак је техничких база био тада да као орган грађевинских одјељења окружних народних одбора, у сарадњи са масовним и задружним организацијама, стручно руководе радовима на обнови насеља у својим регионима.⁴⁾ Према оваквој организацији, у састав техничке базе су улазили по један представник Народног фронта и једно стручно лице, грађевински инжењер или грађевински техничар. Њих је постављао предсједник надлежног окружног народног одбора у сагласности са Управом техничких база у Министарству грађевина. Окружни народни одбори су, према опсегу рада, руководству техничких база стављали на расположење потребно техничко и помоћно особље, а према потреби су техничке базе оснивале своје магацине и занатске радионице.

У саставу Министарства грађевина је образована Управа техничких база у Сарајеву, са задатком да у сарадњи са окружним народним одборима организационо оформи техничке базе на терену, да њихов рад координира и њима руководи у оквиру републичког плана обнове.⁵⁾ Половином 1947. године, Управа техничких база прелази у Инспекцију техничких база, са задатком да руководи, координира и контролише рад база. У окрузима су формиране окружне управе техничких база са истим задатком.⁶⁾

Законом о административно-територијалној подјели Народне Републике Босне и Херцеговине, из 1947. године, којим су укинута окружни народни одбори, окружне управе техничких база мијењају име у управе техничких база посебним Рјешењем Министарства грађевина. Према овом рјешењу, управе техничких база имају сједишта у оним мјестима у којима је раније имао сједиште онај окружни народни одбор у чијем су саставу прије овог рјешења дјеловале окружне управе техничких база и задржавају њихову ранију територијалну надлежност. Од тада, управе техничких база стоје под непосредним надзором и Управом Министарства грађевина, а управе су формиране у Сарајеву, Банја Луци, Мостару и Тузли.⁷⁾

У Босни и Херцеговини је 1947. године организација обнове и изградње била најразвијенија. Оформљено је укупно 40 техничких база које су имале сједишта у: Вања Луци, Бијелини, Билећи, Босан-

3) АБиХ, МИГРАБиХ бр. 6015/46.

4) Исто.

5) АБиХ, МИГРАБиХ бр. 8149/46.

6) АБиХ, МИГРАБиХ бр. 700/47.

7) АБиХ, МИГРАБиХ бб од 04. 08. 1947. године (кутија бр. 4).

ској Крупи, Босанском Броду, Босанском Новом, Босанском Петровцу, Босанском Грахову, Брчком, Чапљини, Дрвару, Фочи, Гацку, Гламочу, Горажду, Градаццу, Јајцу, Калиновику, Кладњу, Кључу, Коњицу, Котор-Вароши, Купресу, Лукавцу, Љубињу, Мостару, Прњавору, Прозору, Рогатици, Санском Мосту, Сарајеву, Српцу, Стоцу, Сокоцу, Требињу, Тузли, Великој Кладуши, Вишеграду, Власеници и Зворнику.

Обнова је организована кроз сљедећу структуру:

- 1 Инспекција техничких база у Министарству грађевина
2. Управа техничких база
3. Техничких база.

Инспекција техничких база, преко управа техничких база, организационо и технички је руководила обновном насеља, слала инструкције, координирала и контролисала рад управа и самих база и статистички обрађивала прикупљене податке о обнови насеља. Она се, сем тога, бавила набавком грађевинског алата и материјала и достављала их техничким базама.

Управе техничких база су организовале рад на територији свог округа. Преносиле су инструкције Инспекције базама, обезбјеђивале базама алат и материјал, вршиле расподјелу свих додијелених средстава за обнову, организовале добровољне радове, евидентирале извршене задатке на обнови и извјештавале Инспекцију. Управе техничких база достављале су скупне извјештаје Инспекцији о раду техничких база сваких 10 дана и мјесечне извјештаје путем прописаних образаца за обнову насеља. Управе су имале сљедећи састав:

1. управник (представник Народног фронта)
2. помоћник (грађевински техничар)
3. режисер
4. дактилограф — администратор
5. магационер
6. набављач.

Техничка база је стручно и организационо на терену обнављала сеоска насеља уз сарадњу Народног фронта и народних власти, омасовљавала учешће народа у добровољном раду на обнови, формирала на терену циглане, кречане, столарске радионице, вршила расподјелу државног алата и материјала. Техничка база водила је евиденцију о извршеним радовима, о количини помоћи коју је давала држава, о добровољном раду на обнови насеља, као и о самоиницијативном подизању кућа. У састав техничке базе су улазили:

1. вођа (представник Народног фронта)
2. помоћник (грађевински техничар)
3. режисер
4. администратор — дактилограф
5. магационер

Мјесни одбори за обнову су били помоћни органи техничких база и формирани су на територији оних региона гдје су техничке базе биле преоптерећене. Мјесне одборе за обнову је бирао народ на

састанцима, а основни задатак им је био да у свему помажу рад техничких база. У мјесне одборе за обнову су бирани:

1. представник мјесног одбора Народног фронта
2. представник мјесног народног одбора
3. по један или више представника сваког села (без обзира да ли је село порушено или није).

Систематском организацијом обнове обухваћени су и они срезови гдје нису постојале техничке базе. На подручју таквих срезова, обнову су вршила грађевинска одјељења среских народних одбора преко својих мјесних народних одбора за обнову. Грађевинска одјељења за обнову формирали су представници:

1. народне власти
2. Народног фронта
3. грађевински референт
4. администратор (по потреби).⁸⁾

Масовним учешћем све расположиве радне снаге у Републици, у организованом систему изградње након ослобођења, већи дио обнове је извршен до краја 1947. године.⁹⁾

Подаци о броју потпуно порушених сеоских кућа прикупљани су систематски и током 1946. године су континуирано провјеравани. Из званичног је табеларног прегледа података видљиво да су највећа разарања претрпјела сеоска насеља на подручјима бањалучког и сарајевског округа (скоро 50% од укупног броја). Међутим, оно што изненађује је огромна диспропорција у односу броја потпуно порушених и дјелимично порушених објеката, не само на територији бањалучког и сарајевског, него и осталих округа, што на извјестан начин упечатљиво димензионише тежину посљедица ратних разарања у Босни и Херцеговини.¹⁰⁾

Ред. бр.	Округ	Потпуно порушено	Дјеломично порушено	Укупно
1	Бања Лука	19.093	6.194	25.287
2	Бихаћ	13.560	1.939	15.499
3	Добој	4.675	4.137	8.812
4	Мостар	7.171	2.662	9.833
5	Сарајево	18.614	4.831	23.445
6	Травник	10.979	1.452	12.431
7	Тузла	13.023	1.661	14.684
		87.115	22.876	109.991

Табеларни подаци, међутим, не пружају потпуну слику, јер се под формулацијом »дјелимично порушено«, у ствари, подразумевају тешко оштећене куће (оштећење преко 70%) неупотребљиве за становање и јер је још у току рата, односно, до ослобођења обновљено

8) АБиХ, Управа техничких база (УТВ) бр. 700/47.

9) »Службени лист НР БиХ«, бр. 4/48. (Наредба о укидању управа техничких база).

10) АБиХ, УТВ бб (кутија бр. 4).

11) АБиХ, УТВ бб (кутија бр. 4).

око 21.000 тешко оштећених кућа у селима.¹¹⁾ Тачних података о мање оштећеним кућама нема.

Народ је уз велико залагање након ослобођења приступио обнови сеоских насеља. У периоду од ослобођења до јануара 1946. године, обновљено је 27.536 кућа.¹²⁾ Рађено је под паролом ГРАДИМО ОДМАХ — ЗИМА ДОЛАЗИ. Главни задатак — смјестити све бескућнике под кров на било какав начин — ријешен је успјешно, иако су новосаграђене куће имале стамбени минимум (грађено је на старим темељима са максималним димензијама куће 3x4 м). Поред кредита, држава је давала помоћ за набавку алата и оних материјала које су сељаци теже набављали.¹³⁾

Стварањем систематске организације обнове у 1946. години и користећи искуства стечена у раду током 1945. године, изградња се почела потпуно плански одвијати. У 1946. години, једна је од парола била НАРОД ГРАДИ — ДРЖАВА ПОМАЖЕ. Најважнији задатак је било смјештање под кров преко 100.000 избјеглица који су се вратили на своја згаришта на Козари. За обнову Козаре формирана је у августу 1946. године, посебна Комисија за изградњу кућа на Козари, са задатком да организује рад на подизању попаљених кућа. Одмах након оснивања, Комисија је утврдила да је на подручју 5 срезова без кућа било 3.036 породица од којих су 1.929 породица биле удовице са малом дјецом које нису могле саме себи подићи куће.¹⁴⁾ Осталих 1.107 породица су уз помоћ државе саме изградиле куће. Прва група породица добијала је и материјал и радну снагу из државног кредита, док је друга група добијала само материјал.

На обнови Козаре учествовала је и једна радна бригада коју је сачињавало око 400 омладинаца са подручја срезова: Мркоњић-Град, Котор-Варош, Прњавор, Сански Мост и Бања Лука.¹⁵⁾ До краја 1946. године, обновљено је око 60% порушених и попаљених кућа на Козари, упркос проблемима и недостацима у раду. Основни проблеми у току обнове били су: недостатак транспортних возила и стоке за вучу, пријеп и стакла, стручних мајстора, недостаци финансијских средстава и недовољна повезаност народа у обнови на појединим теренима. Обнова Козаре у 1947. години текла је истоветно са изградњом осталих порушених дијелова Републике.

За извођење радова на обнови насеља у Босни и Херцеговини се располагало са 10.620 грађевинских и осталих радника. Овај број радника није задовољавао потребе обнове, поготово кад се зна да је неравномјерна подјела радника отежавала рад. У појединим кра-

12) АБиХ, УТВ бб (кутија бр. 4).

13) АБиХ, УТВ бб (кутија бр. 4). Из Фонда за обнову држава је дала до почетка 1946. године 96.000.000 динара. Из ових средстава набављани су ексери, стакло, пријеп и резана дрвена грађа. Поред тога, набављана је столарија а у неким случајевима је плаћана и радна снага (за изградњу кућа удовица са малом дјецом).

14) АБиХ, УТВ бр. 1443/46. Дјелокруг рада ове Комисије обухватао је сав дубички, новски, приједорски и дијелове градишког и омарског среза.

15) Бркић Светко, *Изградња кућа на Козари — нова обавеза омладине бањалучког округа, Омладинска ријеч*, Сарајево, 08. 09. 1946.

јевима недостаци стручне радне снаге су присиљавали власти да врше мобилизацију радника. Тако је Окружни народни одбор у Травнику, током 1946. године, донио одлуку о попису и мобилизацији зидара. Тежак задатак је била и набавка материјала. Требало је набавити цријеп, углавном ван територије Републике, исјећи, извући и истесати потребну дрвену грађу, спалити велики број кречана, набавити стакло, цемент и жицу. Велики недостатак је био и мали број радионица за израду грађевинског материјала. Постојеће радионице су биле преоптерећене, па је грађевински материјал, по договору, произвођен и у жељезничким ложионицама, фабрикама дувана, итд. Транспорт набављене и произведене грађе организован је на различите начине: кориштени су камиони среских и окружних народних одбора, задруга, Државног аутосаобраћајног предузећа и Министарства грађевина. На територији Техничке базе Сарајево, за превоз су кориштени чак и приватни камиони. Сав рад око допремања материјала најчешће је зависио од сналажљивости особља техничких база и њихове повезаности са народним властима. Посебан је проблем у оквиру транспорта материјала представљало допремање сјечене дрвене грађе. Све су техничке базе располагале малим бројем стоке за вучу. Министарство грађевина је ријешило овај проблем набавком 200 УНРР-иних (Управа Уједињених народа за помоћ и обнову) коња који су додјелјивани оним базама које су их могле најбоље искористити.¹⁶⁾

Безброј је примјера с коликим су напором, еланом и самоодрицањем људи градили своје порушене домове. Добровољним радним акцијама се постизало много: због оскудице запрежне стоке, у Херцеговини су људи са великих раздаљина преносили грађу на леђима;¹⁷⁾ за порушена села горажданског среза радници Шумског индустријског предузећа су путем синдикалних подружница сјекли грађу ван радног времена;¹⁸⁾ на сјечи и превозу грађе у тузланском округу добровољно је учествовало 334 радника са 113 бесплатних колских запрега (вриједност ових радова је износила 200 надница или 170.500 динара);¹⁹⁾ заједничким напорима при Техничкој бази Босански Петровац је исјечено за неколико дана 400 кубика грађе и 600 кубика обловине за руску треску;²⁰⁾ итд. Стваралачки полет је премашно очекивања стручњака. Народ је постао свјестан да се обнова насеља може извршити само заједничким залагањем и мобилисањем свих расположивих људи и средстава на терену. Дубички срез је развио широку народну акцију у обнови.²¹⁾ На мјесним подручјима и селима овог среза одвијале су се својеврсна такмичења, радне екипе су

16) АВиХ, УТВ, 66 (кутија бр. 4).

17) »Херцеговачки округ треба да изради 1800 кућа на селима«, *Сарајевски лист*, Сарајево, 11. 07. 1946.

18) »Народ среза Горажде подиже 703 куће«, *Сарајевски лист*, Сарајево, 10. 07. 1946.

19) С. С.: »Вратском сарадњом Срба, Хрвата и муслимана подижу се у тузланском срезу порушена и попаљена села«, *Ослобођење*, Сарајево, 12. 09. 1946.

20) »План обнове порушених насеља премашен је за 20 посто«, *Сарајевски дневник*, Сарајево, 05. 10. 1946.

организовале стотине акција на Козари, Кнежпољу и Поткозарју. Пословима су, углавном, руководили грађевински техничари, а врло често и ђаци Средње техничке школе у Бања Луци.

Баци средњих техничких школа су дали свој допринос и обнови широм Републике. Велики дио ученика одлазио је на праксу у техничке базе гдје је стеченим образовањем помагао изградњи. Група омладинаца, слушалаца скраћене Средње партизанске школе и Средње техничке школе у Сарајеву добровољно одлази, 1946. године, на рад у Техничку базу Вишеград. У извјештају, послатом Управи техничких база у Сарајеву, између осталог, кажу: » (...) Ми смо потпуно свјесни, да је нама данас главни задатак да изградимо нашу порушену и попаљену земљу коју је непријатељ тако систематски и душмански уништавао. (...) Ми омладинци, на раду у изградњи и обнови наше земље, даћемо све од себе, јер смо свјесни зашто то чинимо. Ми знамо шта народ очекује од нас и досљедно томе учинићемо све за добро и спас наше лијепе отаџбине«.22)

Период обнове и изградње је завршен у 1947. години. Инспекција техничких база је тада, систематском обрадом прикупљених података, објавила23) резултата једногодишњег рада у Републици сљедећом табелом:

ПРЕГЛЕД ИЗВРШЕЊА ПЛАНА ОБНОВЕ СЕОСКИХ НАСЕЉА У 1947. Г.
По Окружним Одборима

ОНО	I Полугодиште		%	II Полугодиште		%	Још у		Укупно
	Број кућа план.	изврш.		Број кућа План. предвиђ.	градњи кућа		кућа у 1947. г.		
Сарајево	2.650	558	21,62	5.062	7.154	141	2.123	29,60	7.633
Тузла	2.000	935	46,70	4.250	5.315	118	1.541	29	6.250
Мостар	1.097	500	45,07	2.063	2.660	129	1.374	51,50	3.160
Б. Лука	1.163	1.163	100	10.896	10.896	100	1.650	15,10	12.059
Укупно	6.910	3.156	45,50	22.271	26.025	117	6.688	25,70	29.102

Сарајево, 19-VII-1947. г.

Подаци из ове табеле најнепосредније свједоче о снази, способности и пожртвованости становништва Босне и Херцеговине (првенствено сеоског становништва) да што прије на згариштима некадашњих села подигну нове домове.

21) »Стотине нових, сопственом снагом изграђених кућа, дароваће дубичка омладина народу«, *Омладинска ријеч*, Сарајево, 21. 09. 1946.

22) »Група техничара на раду у техничким базама за обнову порушених села и насеља«, *Сарајевски лист*, Сарајево, 13. 07. 1946.

23) АВиХ, УТВ бр. 1435/47.